

СХИЛЬНІСТЬ ДО ВІКТИМНОСТІ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ СПІВЗАЛЕЖНИХ СТОСУНКІВ У ЗРІЛОМУ ВІЦІ

PRONNESS TO VICTIM BEHAVIOR AS A FACTOR OF THE RISE OF CODEPENDENT RELATIONS FOR ADULTS

Статтю присвячено дослідженню схильності до віктимності як чинника виникнення співзалежних стосунків у зрілому віці. На основі аналізу сучасних теоретико-емпіричних досліджень зарубіжних та українських учених можна визначити зростання актуальності вивчення питання співзалежності та співзалежних стосунків. У роботі визначено, що феномен співзалежності характеризується як надмірна патологічна емоційна залежність людини від значущих для неї близьких, поява якої зумовлена певними соціально-психологічними чинниками, серед яких одне з вагомих місць займають виховання та стосунки в батьківській сім'ї. Окремо проаналізовано поняття віктимності та особливості її прояву у поведінці. Визначено, що поняття віктимності трактується достатньо широко і давно розглядається значно ширше, ніж суто кримінологічне поняття. Віктимність розуміють як стійку особистісну якість, що виявляється у схильності індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення. Схильність до віктимності виражається в дезадаптивному стилі реагування людини на обставини життя, завдаючи шкоди фізичному або емоційному і психічному здоров'ю. Переважна більшість учених, не заперечуючи особистісного чинника у виникненні віктимності, відводять провідну роль саме соціальним факторам. В основі дослідження було покладено припущення, що існують відмінності у проявах співзалежних стосунків осіб зрілого віку з різними рівнями схильності до віктимної поведінки. Виявлено, що особи з високим рівнем схильності до віктимної поведінки мають більш високі рівні прояву співзалежних стосунків на відміну від осіб із низьким рівнем схильності до віктимної поведінки. Також виявлено, що особи з високим рівнем схильності до віктимної поведінки мають більш високі рівні прояву за шкалами деструктивної надзалежності та низький рівень за шкалою здорової залежності, а також мають більш високі рівні прояву невпевненості у собі та низький рівень прагнення до автономії.

Ключові слова: співзалежність, співзалежні стосунки, емоційна залежність, віктимність, схильність до віктимності, зрілий вік.

The paper is devoted to the study of proneness to victim behavior as a factor of the rise of codependent relations for adults. On the basis of the analysis of both foreign and domestic research we could postulate the increase demand in investigation of codependence and codependent relationships. It is shown in the paper that the concept of codependence is characterized as excessive pathological emotional dependence of a person upon their meaningful close people caused by certain social and psychological factors with upbringing and relationship in the paternal family among them. The phenomenon of victimity and its manifestations in one's behavior is specifically analyzed in the paper. The concept of victimity is described fairly broadly and has long been seen as more than a simply juridical phenomenon. Victimity is defined as a stable personality feature that manifests itself as one's ability to become a victim of external circumstances and social surrounding activity. The proneness to victimity is expressed through one's maladaptive reaction style on life circumstances bringing harm to either somatic, or mental health. Predominant number of scholars do not oppose to personality as a factor in rising of victimity stressing upon social factors in particular. In the basis of the present research there was a hypothesis according to which there are differences in manifestations of codependent relations for adults with different levels of proneness to victim behavior. It was found that subjects with the high level of proneness to victim behavior possess higher levels of codependent relations manifestation, contrary to participants with the low levels of proneness to victim behavior. It was also shown that subjects with the high level of proneness to victim behavior are characterized by higher levels of destructive dependence as well as low levels of healthy dependence, possessing also higher levels of self-unconfidence and low levels of strive to autonomy.

Key words: codependence, codependent relations, emotional dependence, victimity, proneness to victimity, adulthood.

УДК 159.923.2:159.9.072.43
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.61.30>

Грисенко Н.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної психологічної та психотерапевтичної практики є феномен співзалежності та співзалежних стосунків. Співзалежність у сучасному світі є поширеною проблемою поряд із такими явищами, як депресія, стрес, труднощі у взаєминах між чоловіками та жінками. Однак проблема ще й у тому, що в повсякденній свідомості немає чіткого уявлення про співзалежність. І якщо в ситуації з депресією людина може чітко усвідомити свою проблему і необхідність отримати професійну допомогу у її вирішенні, то співзалежність може не сприйматися як

об'єктивна проблема. Людина відображає її симптоми, але не розуміє, з чим вони пов'язані. Тим часом доведено, що ця проблема досягає широких масштабів у світовій спільноті. Наприклад, Б. Уайнхолд та Дж. Уайнхолд стверджують, що 68% американців мають високий рівень співзалежності [11]. Подібних масштабних досліджень в Україні поки що не проведено, що доповнює актуальність вибраної проблематики.

Аналіз феномену співзалежності представлено в роботах зарубіжних та вітчизняних учених: Б. Бекнела, Л. Березовської, В. Боженко,

М. Бітті, Т. Вакуліч, А. Варги, С. Вітілда, О. Григор'євої, Е. Ємельянової, М. Жидко, Ю. Кашпура, Г. Коцюби, В. Крамченкова, В. Литвиненка, В. Манухіна, М. Мілушиної, А. Мудрик, В. Москаленка, Р. Поттера-Ефрона, О. Савчук, О. Сімонова, Д. Сушко, Н. Ткаченко, Б. Уайнхольд, Дж. Уайнхольда, Е. Фромма, Дж. Фішера, В. Хабайлюка, А. Шаефа, А. Яроцької та ін.

Феномен співзалежності науковці розглядають як «хворобливу прив'язаність» (О. Сімонова), «надмірну стурбованість» (В. Штандер), «адикцію стосунків» (А. Шаеф), «комплекс особливих рис характеру» (С. Вітілд), «залежність» (В. Москаленко), «спосіб адаптації до гострого внутрішньоособистісного конфлікту» (Р. Поттер-Ефрон). Такі різні позиції дають змогу розглядати співзалежність не лише крізь призму нормальної або анормальної поведінки, як прояв хворобливої залежності, а й як порушення міжособистісної взаємодії, приклад дисфункціональної моделі відносин, у якій особистості її членів зазнають негативного впливу, у результаті чого не задовольняються їхні потреби в самореалізації та особистісному зростанні [7].

Під співзалежними стосунками зазвичай розуміють відносини двох людей із надмірною емоційною (а іноді фізичною та соціальною) залежністю, які займають надцінне місце в житті, витісняючи та знецінюючи все інше, і при цьому не приносять задоволення, а саме за принципом «і разом важко, і нарізно неможливо». І, відповідно, співзалежна – це людина, емоційно залежна від настрою та поведінки іншої людини, повністю зосереджена на її особистості, а не на самій собі, і намагається контролювати дії іншого в надії, що вона буде поводитися саме так, як їй би хотілося [8]. Слід зазначити, що співзалежні стосунки можуть бути в різних сферах, а саме у відносинах чоловіка і дружини, матері та доньки або ж матері та сина, лікаря і пацієнта, психотерапевта та клієнта тощо.

У понятті «співзалежність» часто визначають патологічний стан, що характеризується постійною концентрацією на комусь або на чомусь, емоційну та іноді фізичну залежність від людини, що впливає на всі інші взаємини. Г. Клауд досліджував співзалежність як базове явище, що становить суть емоційних та психологічних розладів. Співзалежний стан особистості, як зазначає Г. Клауд, є фундаментальним явищем і основою будь-якого неврозу. Е. Сміт зазначає, що співзалежні приходять із сімей, у яких мали місце залежність від психоактивних речовин або жорстоке поводження: емоційне, інтелектуальне, фізичне або сексуальне насилля. Співзалежні члени сім'ї використовують такі правила та форми взаємовідносин, які підтримають сім'ю у дисфункціональному стані [3].

В. Хабайлюк, досліджуючи співзалежні відносини, відзначає схожість їхніх внутрішньо-психічних симптомів, таких як: контроль, тиск, нав'язливі стани і думки, низька самооцінка, ненависть до себе, почуття провини, гнів, неконтрольована агресія, нав'язлива допомога, зосередженість на інших, ігнорування своїх потреб, проблеми спілкування, замкнутість, плаксивість, апатія, проблеми в інтимних стосунках, депресивна поведінка, суїцидальні думки, психосоматичні порушення [9]. Б. Уайнхолд до основоположних характеристик співзалежної особистості відносить низьку самооцінку, страх, тривогу, сором, провину, заперечення, відмову від себе, гнів, схильність до різких міркувань, нав'язливі думки, порушення особистісних кордонів, ригідність, надконтроль, відповідальність [11].

Отже, співзалежність – це поведінка, що формуються в результаті нездатності будувати та підтримувати здорові відносини. Співзалежні люди на несвідомому рівні вибирають собі проблемних партнерів, стосунки з якими допомагають їм підтримувати ілюзію своєї «нормальності» та усвідомленості і контрольованості власного життя. При цьому поведінка співзалежної людини – це вид непродуктивної адаптації, метою якої є задоволення своїх потреб через турботу про тих, хто з якихось причин не може подбати про себе сам. Але у міру того як внутрішня роль рятівника прогресує, співзалежна людина забуває про свої власні потреби та бажання. Психологічний механізм подолання стану співзалежності формується у процесі усвідомлення людиною свого простору та його відстоювання, виходу із симбіотичних стосунків, що, своєю чергою, сприяє набуттю права на самовизначення, свободу, але водночас і відповідальність за себе.

Проблема віктимності особистості відбивається в дослідженнях О. Андронникової, Н. Барановського, К. Вишневецького, А. Гаджієвої, К. Міядзава, А. Мудрика, В. Полубінського, В. Рибальської, Д. Рівмана, В. Сисоєвої, В. Тулякова, Л. Франка та інших учених. Віктимність особистості сприймається як здатність особистості ставати об'єктом злочинних дій (Л. Франк), як відповідна схильність (А. В. Мудрик), як поведінковий патерн, що збільшує ймовірність стати жертвою протиправних дій (О. О. Андроннікова) [4]. У психологічному просторі активно обговорюється, що саме визначає віктимність особистості: її індивідуально-типологічні риси, характерологічні якості або інші особистісні властивості, або їх сукупність (В. І. Полубінський, В. Я. Рибальська, В. В. Сисоєва та ін.). Різні дослідники пропонують власне бачення зв'язку віктимності особистості та конкретних особистісних властивостей, наприклад

реактивності, ригідності, рівня суб'єктивного контролю тощо; описують уявлення про зв'язок віктимності з чинниками середовища [10]. Більшість учених зауважує, що віктимність як особистісна риса набувається саме у процесі соціалізації.

Я. А. Чаплак зазначає, що особистість зі схильністю до віктимності характеризується порушеною самоповагою, незрозумінням або неприйняттям своєї значущості в системі соціальних відносин або своєї соціальної ролі, нездатністю до внутрішнього діалогу та саморефлексії, відсутністю поваги до себе та життєвих перспектив, низькою самототожністю, порушеними цінностями та ідеалами або засвоєнням саморуйнівних тенденцій по відношенню до себе [10].

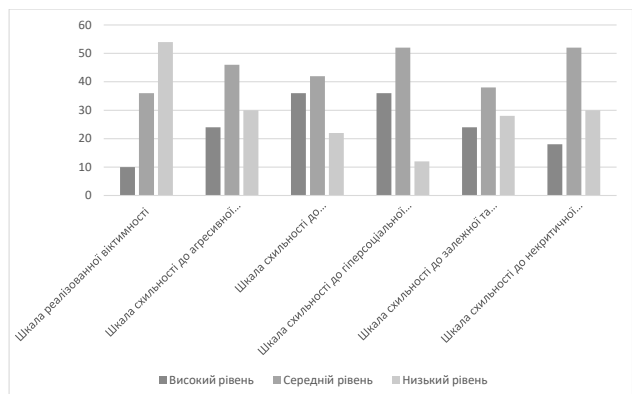
Схильність до віктимності в структурі особистості може бути представлена двома способами: як дифузна ідентичність і як досягнута ідентичність із відповідним змістовим уявленням про себе та свою роль. С. Гарькавець зазначає, що схильність до віктимності характеризується вираженою потребою у самовдосконаленні та компенсації своєї фрагментарності. Механізм такої компенсації полягає у поєднанні з якоюсь людиною у симбіотичному зв'язку з надією на гарантію того, що «все буде добре». У разі знаходження відповідної людини та набуття бажаної близькості особистість відчуває короткочасне полегшення, що фіксує її у вибраному способі компенсації [5].

О. Бистров розглядає процес віктимізації у єдності таких понять, як «девіація» і «адикція», що виникають як наслідки дефіцитарної деформації особистості. Автор розглядає деформацію як процес, що порушує цілісність, адаптивність і ефективне функціонування особистості, пов'язуючи це з дефектом соціальної компетентності. У цьому саме дефект веде формування особистісної віктимності людини, яка розуміється О. Бистровим як соціально-дефіцитарна уразливість, що припускає виникнення схильності до співзалежності як інструменту стабілізації світу та відносин у ньому [2].

Унаслідок проведеного теоретичного аналізу нами було зроблено припущення, існують відмінності у проявах співзалежних стосунків осіб зрілого віку з різними рівнями схильності до віктимної поведінки. Для перевірки поставленої гіпотези нами були застосовані такі методики: тест профілю відносин Relationship Profile Test Р. Борнштейна; методика визначення співзалежності Д. Фішера, адаптована В. Д. Москаленко; методика дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової; методика діагностики віктимної діагностики О. О. Андроннікової; тест на міжособистісну залежність Р. Гіршфільда. В емпіричному дослідженні

взяли участь 60 осіб віком від 23 до 35 років, із яких 37 жінок та 23 чоловіка. Вибірка є мешканцями м. Дніпро, представниками різних професій.

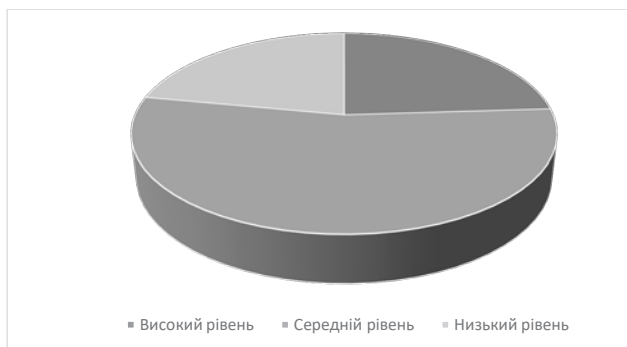
Аналізуючи результати, представлені на рис. 1, можна побачити, що для більше половини досліджуваних, а саме 54%, нехарактерна реалізована віктимність, тому вони рідко потрапляють у критичні ситуації чи набули якісь стійкі форми їх подолання. Таким особам властиві впевненість у собі, незалежність, самодостатність, вони не стають жертвами у складних ситуаціях, а гідно їх вирішують. Для 36% досліджуваних характерний середній рівень реалізованої віктимності, який іноді ситуативно з'являється у житті або у системі стосунків з оточуючими і має скоріше тимчасовий, а не системний характер. Такі досліджувані переважно не мають вираженої віктимності, не спрямовані на зайняття позиції жертви, а в ситуації складних критичних ситуацій стосунків здатні себе захистити та відстояти власні кордони. Іноді вони можуть потрапляти у складні та кризові ситуації, проте це часто не пов'язано із їхніми особистісними характеристиками та рисами, а зумовлено ситуацією. Лише 10% досліджуваних характеризуються вираженим високим рівнем реалізованої віктимності, проявляють схильність на зайняття позиції жертви. Своєю поведінкою такі досліджувані провокують оточуючих до здійснення психологічного насилля відносно них. 46% досліджуваних мають середній рівень прояву схильності до агресивної взаємодії, тобто їх потрапляння у кризові ситуації та реалізація віктимної домінанти можуть бути зумовлені їхніми агресивністю і схильністю провокувати оточуючих, надмірною спонтанністю поведінки. Проявляючи такі характеристики особистості, вони самі себе ставлять у позицію жертви, у складних життєвих обставинах постійно реалізують схожі патерни дезадаптивної поведінки.

Рис. 1. Відсоткова частка прояву показників схильності до віктимності у досліджуваних

Аналізуючи форми вираженості віктимної поведінки досліджуваних, доцільно зазначити, що третина з них має високий рівень схильності до саморуйнівної і самоушкоджуючої поведінки та гіперсоціальної віктимної поведінки. Отже, близько третині осіб у межах схильності до саморуйнівної та самоушкоджуючої поведінки властивий широкий спектр поведінкових проявів – від випадкового самоушкодження чи потрапляння в екстремальні ситуації до свідомого самоушкодження чи створення ситуацій життя і діяльності, за яких нанесення їй шкоди стає закономірним. Для третини досліджуваних через схильність до вираженої гіперсоціальної віктимної поведінки характерними є відстоювання правди та соціальних нормативних варіантів поведінки, відвертість, вимогливість, неможливість перебувати «у стороні» в ситуаціях конфлікту. Саме така поведінка, соціальна активна позиція та відстоювання справедливості одночасно зумовлюють їх потрапляння в роль жертви, коли внаслідок гіперсоціальної позиції людина отримує негативні наслідки своєї поведінки, критику та агресію оточуючих. Лише 10% представників вибірки мають низький рівень гіперсоціальної віктимної поведінки, реалізуючи здатність застосовувати адаптивні стратегії поведінки стосовно оцінювання соціальних нормативів, ігноруючи тенденцію «обов'язково брати участь у ситуаціях соціальної несправедливості». Також 24% та 38% осіб мають високий та середній рівні схильності до безпомічної поведінки й актуалізовану потребу в наданні їм допомоги, що автоматично ставило б їх у позицію жертви і викликало залежність від оточуючих людей. Окрім цього, 52% досліджуваних характеризуються середнім рівнем прояву некритичної і зухвалої поведінки по відношенню до оточуючих.

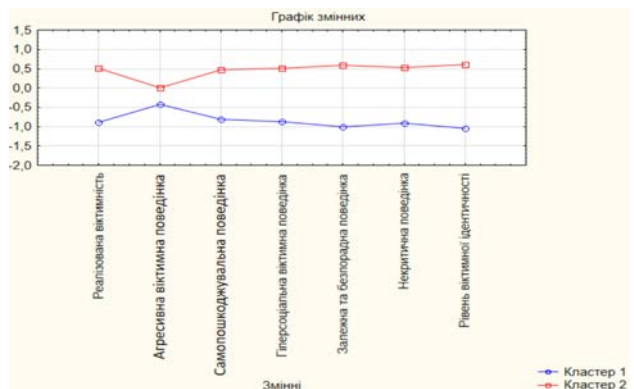
На рис. 2 представлено відсоткову частку досліджуваних із різними рівнями сформованості віктимної ідентичності за методикою О. О. Андроннікової.

Рис. 2. Відсоткова частка осіб із різними рівнями сформованості віктимної ідентичності

Із рис. 2 можна побачити, що 52% досліджуваних мають середній рівень сформованості віктимної ідентичності, а у 24% вона виявлена на високому рівні сформованості. Віктимна ідентичність характеризується наявністю негативного ставлення до власного минулого та майбутнього, незадоволеністю сьогоденням, сповнена відчуттям несправедливості світу, безпорадності, нездатності керувати власним життям. На нашу думку, такі результати можуть ще бути зумовлені умовами воєнного стану, який триває вже понад два роки, коли українці стикнулися з невідконтрольністю життя, відчувають постійний стрес через загрозу життю, чим зумовлюється виникнення відчуття несправедливості світу та безпорадності.

На рис. 3 представлено результати кластеризації (метод к-середніх) вибірки досліджуваних осіб зрілого віку на дві нееквівалентні підгрупи, які максимально відрізняються за середніми величинами показників схильності до віктимної поведінки та прояву віктимної ідентичності за методиками О. Андроннікової.

Рис. 3. Результати кластеризації вибірки досліджуваних за показниками схильності до віктимної поведінки

У табл. 1 представлено статистичний аналіз відмінностей у показниках схильності до віктимної поведінки між полярними кластерами у вибірці досліджуваних.

Результати, представлені в табл 1, свідчать про наявність статистично значущих відмінностей майже за всіма показниками схильності до віктимної поведінки. Не було виявлено статистично значущих відмінностей лише за показником схильності до агресивної віктимної поведінки, що, на нашу думку, можна пояснити умовами воєнного часу і ситуацією сьогодення в житті українців. Активна фаза воєнного конфлікту триває уже понад два роки, а час та спосіб його розв'язання важко передбачити, унаслідок чого відбувається посилення тривожних настроїв у суспільстві, страху, розчарування, дезадаптації. Поряд із цим можна помітити значне зростання агресивних проявів, вияв люті, ненависті, ворожості, гніву у від-

повідь на відкриту військову агресію з боку Росії. Хоча агресивні прояви більш притаманні чоловікам, але достатньо емоційними у цих проявах є й жінки, які забезпечують потужний інформаційний фронт у боротьбі з ворогом. Тому, незважаючи на відсутність відмінностей за одним показником, ми вважаємо, що виявлені кластери є максимально полярними за проявами схильності до віктимної поведінки.

У табл. 2 представлено результати статистичного аналізу відмінностей у показниках співзалежних стосунків у визначених кластерах досліджуваних із різними рівнями схильності до віктимної поведінки.

Із табл. 2 можна побачити, що виявлені статистично значущі відмінності за показниками деструктивної надзалежності та здорової залежності. Так, особи, які мають більш високі показники схильності до віктимної поведінки, характеризуються більш високим рівнем про-

яву потреби в емоційній близькості, любові та прийнятті з боку значимих інших, ригідним прагненням очікування допомоги на тлі відчуття власної безпорадності та слабкості. Вони більш невпевнені у собі, відчують тривогу і страх щодо ситуації покинутості і самотності. При цьому особи з більш низькими показниками схильності до віктимної поведінки демонструють значну гнучкість у спілкуванні, здатність звертатися за допомогою в разі необхідності, уміння встановлювати довгострокові емоційні відносини; їхня поведінка відрізняється адаптивністю та варіативністю.

Результати табл. 2 дають змогу також засвідчити наявність статистично значущих відмінностей за такими шкалами, як невпевненість в собі та прагнення до автономії. Так, особи з більш високим рівнем схильності до віктимної поведінки мають більше сумнівів щодо власної спроможності вирішувати про-

Таблиця 1

Показники відмінностей у проявах схильності до віктимної поведінки у двох кластерах досліджуваних

Показники схильності до віктимної поведінки	Сумарний ранг кластера осіб із низькими показниками схильності до віктимної поведінки	Сумарний ранг кластера осіб із високими показниками схильності до віктимної поведінки	Показники U-критерію Манна – Уїтні
Шкала реалізованої віктимності	744,00	1131,00	138,00**
Шкала схильності до агресивної віктимної поведінки	832,00	630,00	367,00
Шкала схильності до самопошкоджувальної поведінки	762,00	1052,00	162,00**
Шкала схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки	751,00	1041,00	166,00**
Шкала схильності до залежної та безпорадної поведінки	706,00	1124,00	113,00**
Шкала схильності до некритичної поведінки	783,00	1017,00	210,00**
Рівень віктимної ідентичності	766,00	664,00	216,00**

* – статистично значущі відмінності при $p \leq 0,05$;

** – статистично значущі відмінності при $p \leq 0,01$

Таблиця 2

Показники відмінностей у проявах співзалежних стосунків у двох кластерах досліджуваних із різними рівнями схильності до віктимної поведінки

Показники схильності до віктимної поведінки	Сумарний ранг кластера осіб із низькими показниками схильності до віктимної поведінки	Сумарний ранг кластера осіб із високими показниками схильності до віктимної поведінки	Показники U-критерію Манна Уїтні
Деструктивна надзалежність	813,00	1026,00	238,00**
Дисфункціональне відділення	845,00	617,00	405,00
Здорова залежність	1031,00	781,00	171,00**
Емоційна опора на інших	866,00	622,00	366,00
Невпевненість у собі	734,00	1084,00	123,00**
Прагнення до автономії	1032,00	811,00	220,00**
Рівень прояву співзалежних стосунків	752,00	1024,00	162,00**

* – статистично значущі відмінності при $p \leq 0,05$;

** – статистично значущі відмінності при $p \leq 0,01$

блеми, невпевнені у своїх судженнях та більш схильні запитувати поради за необхідності ухвалення самостійних рішень, більш уразливі щодо думки оточуючих. При цьому особи з більш низькими показниками схильності до віктимної поведінки мають більш виражене прагнення до відокремленості, самовизначення своїх позицій, прийняття відповідальності за свої дії та почуття. На основі отриманих результатів можна також стверджувати, що чим більше схильність до віктимності, тим більше у особи дисфункціонального прагнення у стосунках покладатися у всьому на іншу людину, нехтуючи власними потребами і прагненнями у відносинах із партнером.

Підсумовуючи, можна зазначити, що співзалежність характеризується через поведінку, що формується в результаті нездатності встановлювати та підтримувати здорові відносини. Співзалежні люди на несвідомому рівні вибирають собі проблемних партнерів, стосунки з якими допомагають їм підтримувати ілюзію своєї «нормальності» та усвідомленості і контролюваності власного життя. Віктимність же визначається через систему стійких властивостей особистості, детермінованої особливим поєднанням індивідуально-психологічних характеристик, які за взаємодії із зовнішніми несприятливими обставинами сприяють вираженню віктимної активності. Основними чинниками прояву віктимності є почуття приниженості, малоцінності, прагнення привертати до себе увагу, відчуття дискомфорту, почуття провини, самозвинувачення, тривожна недовірливість, зневір'я у власних силах, відмова від свого «Я», недостатньо розвинена рефлексивність, переконання щодо власної безпорадності, емоційна в'язкість, сильні емоційні реакції на будь-яку загрозу, переживання внутрішньоособистісного конфлікту. За результатами дослідження можна стверджувати, що особи з високим рівнем схильності до віктимної поведінки мають більш високі рівні прояву співзалежних стосунків на відміну від осіб із низьким рівнем схильності до віктимної поведінки. Виявлено, що особи з високим рівнем схильності до віктимної поведінки мають

більш високі рівні прояву за шкалами деструктивної надзалежності та низький рівень за шкалою здорової залежності, а також мають більш високі рівні прояву невпевненості у собі та низький рівень прагнення до автономії.

Перспективою подальших досліджень може бути виявлення статевих та гендерних відмінностей у проявах схильності до віктимності особистості та їхньої ролі у виникненні співзалежних стосунків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовська Л.І. Соціально-психологічні чинники схильності особистості до утворення співзалежних стосунків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 1(56). С. 28–35.
2. Бистров А. Дослідження домінування типів віктимної поведінки в підлітків загальноосвітніх і спеціальних шкіл. *Humanitarium*. 2018. Т. 41. Вип. 1. С. 17–26.
3. Вакуліч Т.М. Співзалежність жінок у сім'ї як психологічна проблема. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 3–11.
4. Віктимологія : навчальний посібник / за заг. ред. проф. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
5. Гарькавець С.О. Форми віктивності особистості у ранньому юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2016. № 2(46). С. 62–74.
6. Коваленко О.І., Самара О.Є. Емоційна залежність особистості як проблема сучасної психології. *Психологія особистості*. 2022. Вип. 42. С. 178–181.
7. Мудрик А.Б. Психологія залежної поведінки : навчальний посібник. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2022. 236 с.
8. Сушко Д. Співзалежна поведінка особистості у контексті наукових досліджень. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 8(53). С. 107–112.
9. Хабайлюк В.В. Психологічні особливості прояву надмірної залежності в сімейних стосунках. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 4. С. 24–27.
10. Чаплак Я.В. Віктимність як соціально-психологічна проблема сучасності. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 6. С. 454–466.
11. Weinhold B.K., Weinhold J.B. Breaking free of the co-dependency trap. *New World Library*, 2008. 272 с.